

COMENTARII ASUPRA UNOR INFORMAȚII DIN GEOGRAFIA ȘI HARTA LUI AL-IDRĪSĪ

Alexandru MADGEARU*

Cuvinte cheie: cartografie, geografie istorică, al-Idrīsī, Bulgaria, Dobrogea, Imperiul Bizantin, Vicina, Chilia, Cetatea Albă, Cenad, Timișoara, Alba Iulia

Keywords: cartography, historical geography, al-Idrīsī, Bulgaria, Dobrudja, Byzantine Empire, Vicina, Chilia, Cetatea Albă, Cenad, Timișoara, Alba Iulia

Rezumat: Studiul prezintă contribuțiile românești anterioare referitoare la această problemă, multe dintre ele defectuoase din pricina unor greșeli ce țin de identificare, precum Disina în loc de Vicina. Actualul comentariu se bazează pe ultima traducere a sursei. Concluzia este aceea că, în afară de Dristra, niciun alt punct din Dobrogea nu a fost înregistrat în tratatul de geografie al lui al-Idrīsī. Armkastrou s-a situat cu siguranță pe țărmul bulgaresc, poate la Kaliakra, nu la Enisala, așa cum s-a susținut recent. Nici măcar Chilia nu ar putea fi identificată cu Aqiliyya (care ar putea fi mai probabil Cetatea Albă). Această ignoranță față de ceea ce noi numim astăzi Dobrogea a însemnat că regiunea nu se afla pe rutele practicate de către comercianți, cei care constituiau sursa de informare a lui al-Idrīsī. La acel moment regiunea suferea de o depopulare pronunțată, prin urmare, lipsită de interes pentru desfășurarea activităților comerciale. În ultima parte a acestui studiu sunt dezbătute informații referitoare la Cenad, Timișoara, dar și date legate de un loc ce ar putea fi identificat cu Alba Iulia.

Abstract: The study discusses the previous Romanian contributions to the problem, many of them flawed by the perpetuation of some mistaken identifications, such as Disina for Vicina. The present commentary is based on the latest translation of the source. The conclusion is that no place was recorded by the geographical treatise of al-Idrīsī in Dobrudja, except Dristra. Armkastrou was certainly somewhere on the Bulgarian shore, maybe at Kaliakra, not Enisala, as even up to recently it was maintained. Not even Chilia could be identified with Aqiliyya (which could be more probable Cetatea Albă). This ignorance about what we call now Dobrudja meant that the region was then out of the journeys made by the merchants, the informers of al-Idrīsī. In that time, the region was gravely depopulated and thus with no interest for trade. In the last part of the study are

* Alexandru MADGEARU: Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, București; e-mail: amadgearu@yahoo.com.

discussed the data about Cenad, Timișoara and another place which could be indentified with Alba Iulia.

Unul dintre marii învățați ai evului mediu a fost Abū ‘Abd Allāh Muhammad bin Muhammad bin ‘Abd Allāh bin Idrīs, aș-Șiqillī, al-Idrīsī, numit mai pe scurt aș-Șarīf al-Idrīsī, sau al-Idrīsī. Provenit dintr-o familie princiară din Ceuta, el s-a născut în jurul anului 1100, la Ceuta, ori după unele studii mai noi, în Sicilia. Se pare că a studiat la Cordoba, căpătând o formație orientată mai mult spre medicină și studiul plantelor medicinale (a și scris un tratat despre plante). Fiind deja reputat pentru știința sa, în jurul anului 1139 a fost invitat să intre în serviciul regelui Siciliei Roger II (1130-1154), după ce deja efectuase unele călătorii în Maroc, Spania, Franța și Anglia¹. Regatul fondat de normanzi în Sicilia cu capitala la Palermo devenise o societate multiculturală, în care creștini de diverse neamuri, musulmani și evrei conviețuiau în pace. Considerat un uzurpator de către cei doi împărați ai Occidentului și Orientului (Conrad III și Manuel I), Roger II s-a preocupat de centralizarea statului (care mai cuprindea Calabria, Apulia și o zonă din Tripolitania), dar a avut ambiții cu mult mai mari, încercând să devină puterea hegemonică în bazinul mediteranean, fiindcă dispunea de o flotă considerabilă, și fiindcă Sicilia beneficia de o poziție privilegiată în acest spațiu. Agresiunea contra Imperiului Bizantin, inamicul mai vechi al regatului normand, s-a produs cu ocazia Cruciadei a II-a, în 1147, fiind atacate mai multe insule și cetăți din Grecia, începând cu Corfu, care s-a predat de bună voie. În 1148, flota bizantină a contraatacat, obținând victoria de la Capul Malea, dar chiar și după aceea, flota lui Roger II, comandată de amiralul George de Antiohia, a îndrăznit chiar să atace Constantinopolul în 1149. Tentativa de cucerire a Peloponezului și a altor părți ale Greciei a eșuat, căci armata bizantină era încă o forță redutabilă².

Această politică ambițioasă și expansionistă explică și dorința regelui Roger II de a dobândi informații amănunțite și precise atât despre regatul său, cât și despre restul lumii, o idee pe care niciunul dintre suveranii contemporani nu a avut-o, deși, bunăoară, Manuel I dispunea la Constantinopol de învățați capabili de o asemenea lucrare. În acea vreme nu exista în Bizanț un interes pentru geografie sau cartografie similar celui pentru istoriografie. Abia la sfârșitul secolului al XIII-lea, Maximos Planudes a simțit nevoia de a procura un exemplar al *Geografiei* lui Ptolemeu, care era sursa fundamentală a geografilor arabi. Harta lui Ptolemeu se recopia, dar nu s-a realizat niciuna nouă³. Roger II i-a cerut lui al-Idrīsī să se ocupe de alcătuirea unei hărți a întregii lumi cunoscute. În acest scop au fost trimiși emisari în diferite state pentru a aduna informații despre drumuri, orașe etc., pe baza cărora s-au compilat o hartă cu plan circular (cu nordul orientat în jos, așa cum se obișnuia în epocă), un disc de argint gravat (care a dispărut), și 70 de hărți-planșe care corespundeau hărții gravate pe disc. Aceleași informații au fost incluse în tratatul de geografie, intitulat *Kitāb Nuzhat al-Mushtāq fī ḥtirāq al-āfāq* („Cartea călătoriilor plăcute în țări îndepărtate”), sau *Kitāb Rugār*

¹ OMAN 1971, p. 1032; MAQBUL 1992, p. 156; BRESC & NEF 1999, p. 13-16; AMARA & NEF 2001, p. 124-127; NEF 2010, p. 55-62; BUSTAMANTE-COSTA 2011, p. 118-119.

² CHALANDON 1907, II, p. 1-166; MAGDALINO 1993, p. 38-53; HOUBEN 2002, p. 78-86.

³ DILKE 1987, p. 268-271.

(ori *Libro de Roger*). S-a considerat multă vreme că această carte a fost finalizată în anul 1154, dar cercetările mai noi au arătat că atunci a început de fapt redactarea ei. A fost încheiată cândva în anii 1160. O versiune prescurtată a acestui tratat, *Uns al-muhağ wa-rawd al-furağ* sau *Rawej al-faraj wa-nuzhat al-muhaj* (adică „Grădina plăcerilor și a recreerii sufletelor”) s-a păstrat într-un grup de manuscrise descoperite la Istanbul. Este denumită și „Micul Idrisi”. Această geografie, care pentru unele regiuni are și informații noi, are și ea 73 de planșe anexate, care constituie așa-numita hartă mică. Al-Idrīsī a rămas la Palermo și după moartea lui Roger II, dar spre sfârșitul vieții s-a întors la Ceuta, unde a decedat în 1175 sau 1176⁴.

Kitāb Nuzhat al-Mushtāq fī ḥtirāq al-āfāq, operă inspirată de cea a lui Ptolemeu și continuatoare a activității de mai multe secole a geografilor arabi, este inegală ca valoare, din cauza diversității surselor disponibile (pentru Europa, autorul s-a bazat pe relatări ale negustorilor care veneau prin Sicilia). În text există peste 5000 de denumiri (localități, râuri, lacuri, munți). În procesul de colaționare a acestui imens material au intervenit confuzii și repetiții, astfel că opera nu poate fi considerată pe deplin încheată (nu a fost revizuită)⁵. Există și erori majore, precum cele din descrierea Poloniei, țară unde ar crește din abundență măslinul și vița de vie⁶. Chiar și unitățile de măsură a distanțelor diferă în funcție de surse (arabe, latine, bizantine). Unitățile de măsură pe uscat erau mila arabă egală cu 1973 metri și ziua de marș egală cu 25-30 mile arabe, iar pe mare o zi de navigație echivala cu 104 mile arabe⁷. Distanțele sunt adesea aceleași între etapele itinerariilor, ceea ce face suspectă veridicitatea lor. Nu se poate pune mult temei pe distanțele în zile sau mile, mai ales pentru regiunile pe care autorul nu le-a parcurs el însuși. Cel mai sigur fapt rămâne succesiunea acestor etape ale drumurilor urmate de negustori, sau ale escalelor făcute de navigatori (în cazul litoralului Mării Negre), deoarece succesiunea era mai greu uitată decât distanțele (oricum greu de calculat cu precizie). Sistemul de coordonate al hărții este cel moștenit din antichitatea greacă: împărțirea lumii în șapte climate de la sud spre nord, folosită pentru prima oară de Eratosthenes, aplicată de Ptolemeu, iar apoi și de către geografii bizantini și arabi. Limitele climatelor erau definite de durata zilei celei mai lungi din an.⁸ Pe axa longitudinii, climatele din harta lui al-Idrīsī au câte zece diviziuni (vezi **Fig. 1**). Climatele au lățimi inegale: I- 18 grade, II - 9 grade, III - 7,3 grade, IV - 5,3 grade, V- 5 grade, VI- 8 grade, VII - 11 grade. Au rezultat astfel 70 de secțiuni ale hărții, care există ca planșe separate⁹. Al-Idrīsī nu a folosit însă și rețeaua de coordonate de latitudine și longitudine ptolemaică, astfel că din acest punct de vedere opera sa reprezintă un regres față de cea a lui al-Bīrūnī din 1036.

Harta mare și cea mică alcătuită în 1192 au fost publicate de Konrad Miller în

⁴ OMAN 1971, p. 1033; MAQBUL 1992, p. 156-157; DUCÈNE 2009, p. 5-10; NEF 2010, p. 63-66; BUSTAMANTE-COSTA 2011, p. 120-122, DUCÈNE 2012, p. 129-130.

⁵ BRESC & NEF 1999, p. 24-27.

⁶ JAUBERT 1836-1840, II, p. 389; BRESC & NEF 1999, p. 450.

⁷ MAQBUL 1992, p. 160.

⁸ HONIGMANN 1929.

⁹ BRESC & NEF 1999, p. 22-23.

volumele culegerii sale *Mappae Arabicae. Arabische Welt- und Länderkarten*, care a apărut între anii 1926 și 1931. El a reconstituit harta completă pornind de la aceste secțiuni, a stabilit itinerarii pe baza denumirilor marcate pe planșe, și a propus noi identificări ale lor¹⁰. Harta mare reconstituită are dimensiunile de 600 x 120 cm. Această reconstituire (*Tabula Rogeriana*) este în prezent disponibilă într-o formă digitalizată, la <http://www.bigmapblog.com/2011/idrisi-tabula-rogeriana-world-map-reproduction>. Din această versiune digitalizată, mai clară, am decupat partea conținând locurile discutate în studiul de față, și care corespunde planșelor 54 și 55, adică secțiunile 4 și 5 din climatul VI, precum și secțiunea 5 din climatul VII (figura 2).

Traducerea integrală a *Geografie* (*Kitāb nuzhat almuštāq fi htirāq al-āfāq*) în franceză a fost publicată de Paul Amedée Jaubert în 1836-1840, iar studierea altor manuscrise a permis realizarea unei ediții critice în nouă volume, de către Istituto Universitario Orientale din Napoli (*Opus Geographicum sive Liber ad eorum delectationem qui terras peragrarare studeant*, apărută între 1974 și 1984). Această ediție a fost utilizată pentru noua traducere franceză, efectuată de Annliese Nef, care a corectat și completat lacunele din vechea traducere a lui Jaubert (doar pentru o parte a operei, însă). Această nouă traducere, neutilizată până în prezent de istoricii români cu excepția lui Gheorghe Mănușu-Adameșteanu, permite clarificarea măcar parțială a unor informații despre regiunile balcano-dunărene din secolul al XII-lea, care fuseseră cunoscute din traducerea lui Jaubert, direct ori numai indirect, prin lucrările lui Lelewel și Tomaschek care vor fi menționate mai jos. Traducerea suferă însă în privința unor identificări ale toponimelor, din cauza necunoașterii cercetărilor mai noi. Astfel, *Disina* este în continuare tradusă Măcin, iar Micul Preslav este identificat cu Victoria, adică de fapt Nufăru, făcându-se o confuzie cu Presthlavitza, despre care acum se poate admite că se afla acolo. De asemenea, *Armokastrou* este amplasat la Enisala, în contradicție cu datarea mai târzie a acestei cetăți, acum sigură. Ceea ce este important în această traducere este corectura primei versiuni a lui Jaubert, ținându-se seama atât de ediția critică de la Napoli, cât și de traducerile parțiale, precum cea a lui Boris Nedkov în bulgară. Cartea fiind mai greu accesibilă, am optat pentru reproducerea *in extenso* a pasajelor de interes din ea, păstrând și identificările propuse de Henri Bresc (vezi Anexa).

La scurt timp după apariție, traducerea lui Jaubert și hărțile care compun așa-numita *Tabula Rogeriana* au fost comentate pe larg de către învățatul polonez Joachim Lelewel, autorul unui încă util tratat de geografie medievală¹¹. În Peninsula Balcanică, el a reușit să facă unele identificări corecte, precum cele pentru Preslav (Mighali Berisklava) și Micul Preslav (Berisklava)¹², dar a făcut și mari erori, preluate necritic de autori ulteriori. Totul a pornit de la lectura greșită a unui toponim *M.syūn.s* în traducerea lui Jaubert: Messinous. Lelewel a crezut că este râul Osăm¹³, când în realitate este Șumen, conform noii traduceri¹⁴. De aici,

¹⁰ MILLER 1926 a; MILLER 1926 b; MILLER 1927 b.

¹¹ LELEWEL 1852, I, p. LIV-LXXVI, 93-107; III, p. 71-220.

¹² LELEWEL 1852, III, p. 119-121.

¹³ JAUBERT 1836-1840, II, p. 388; LELEWEL 1852, III, p. 123.

¹⁴ NEDKOV 1960, p. 69; BRESC & NEF 1999, p. 444, 447.

erorile s-au multiplicat, astfel că *Dhiniboli* a fost identificat cu Nikopolis (care este de fapt Iambol), iar *Elmas* a fost identificat cu Palmatis, cetate antică între Durostorum și Marcianopolis¹⁵. Nici măcar *Elmas* nu este o denumire corect citită. Un progres considerabil în interpretarea părților despre Peninsula Balcanică a fost adus prin studiul lui Wilhelm Tomaschek din 1886, care, folosind traducerea lui Jaubert și tratatul lui Lelewel, a efectuat numeroase comparații cu sursele bizantine și cu lucrările de geografie contemporane, reușind astfel o serie de identificări, dintre care multe rămân valabile. În cazul itinerariilor din partea de est a Peninsulei Balcanice, el a susținut că au rezultat din compilarea neglijentă a mai multor surse, de unde caracterul lor uneori contradictoriu. În cazul toponimului *Elmas*, Tomaschek a demonstrat că forma corectă este *Klimaš*, localitatea de la est de Lozarevo¹⁶. Forma *Klimaš* a fost acceptată de traducătorii ulteriori (Tuulio-Tallgren și Nef)¹⁷. În continuare, Lelewel a propus pentru Reknova (*R.k.nwī*) Tutraikan, și astfel a ajuns la Dunăre, de-a lungul căreia a continuat cu itinerarul: *Bestrinos* - *Rosso Castro* - *Mighali Therme* - *Lino Castro* - *Ghoulouni* - *Basca* - *Akli* - *Stlifanos* - *Aniksoboli* - *Aghathoboli* - *Kirkisia* - *Disina*)¹⁸. El a amplasat acest șir de localități de-a lungul Dunării deoarece așa apar ele pe *Hartă*.

În realitate, acum se știe că toate aceste localități se află pe teritoriul Bulgariei, în interior. În tot acest șir de toponime din itinerarul inclus în climatul VI, secțiunea 4, există două absolut certe: *Rosso Castro*, care este *Rusokastron*, în prezent Rusokastro (comuna Kameno, reg. Burgas), precum și *Meghali Therme*, adică *Aquae Calidae*, locul cu izvoare termale de lângă Burgas (Banevo). Pe această bază, Tomaschek a stabilit că *Bestrinos* este *Basternai*, despre care acum se știe că se afla la Ekzarkh Antimovo, 14 km sud de Karnobat. Toponimul *R.k.nwī*, transcris și ca *Raknui*, a fost identificat cu Raklina, o localitate dispărută din apropiere de Karnobat¹⁹. *Linokastro* sau *Neokastro* este o lectură greșită a lui Jaubert. Dezvoltând o idee care se regăsește la Constantin Brătescu și Ion Barnea, Costel Chiriac a crezut că ar putea fi amplasată la nord de Hârșova, fiindcă numele care ar însemna "cetatea lânei" ar putea fi comparat cu toponimul de acolo *Cetatea Oii*²⁰. El s-a bazat pe interpretarea eronată propusă de Brătescu, care a amplasat *Linokastro* în Dobrogea²¹. Tomaschek (rămas necunoscut lui Brătescu)

¹⁵ LELEWEL 1852, III, p. 122-124. După ultimele cercetări, Palmatis era lângă Onogur (TORBATOV 2000, p. 60).

¹⁶ TOMASCHEK 1886, p. 317.

¹⁷ TUULIO-TALLGREN 1936, p. 180; BRESC & NEF 1999, p. 442; LAZAROV 1998-1999, p. 249.

¹⁸ LELEWEL 1852, III, p. 124-128 (Dristra - Rasova- Cernavoda - Dinogetia - Chilia - Zebil). Textul la JAUBERT 1836-1840, II, p. 397; NEDKOV 1960, p. 85-87; BRESC & NEF 1999, p. 456. Un traseu similar este Šumen - Diampolis - Framnjak - Elmas- Reknova - Rosso Castro - Meghali Therme - Linocastro - Ghuluni - Basca - Akli - Stlifanos - Aniksoboli - Agathoboli - Kirkisia - Disina (JAUBERT 1836-1840, II, p. 388-389; NEDKOV 1960, p. 105, 150; BRESC & NEF 1999, p. 447-448).

¹⁹ LAZAROV 1998-1999, p. 246-251.

²⁰ CHIRIAC 1993.

²¹ BRĂTESCU 1920, p. 29.

arătase că *Linokastro* este o lectură greșită a numelui *Aitoqastro*²². În noua traducere, toponimul este citit *Aytucastru* și identificat cu Ajtos, de lângă Burgas²³. Așadar, nu a existat lângă Hârșova nicio cetate menționată de geograful arab. Identificarea lui C. Chiriac continuă însă a fi menționată²⁴. În prima ediție a cărții despre organizarea militară bizantină la Dunăre din 2007 am preluat-o și eu, dar în cea de-a doua am remarcat imposibilitatea amplasării acestui toponim undeva în Dobrogea²⁵. În continuare, *Ghuluni* nu poate fi decât Goloe²⁶, iar pentru *Baska* s-a propus Sungular. *Akli* nu poate fi, în acest itinerar, decât Aule, localitate din thema Thracia, identificată recent cu fortificația de la Terziysko, situată la 8 km de Gorno Aleksandrovo, pe drumul către pasul Vărbitsa²⁷. *Stlifanos* este evident Sliven. *Aniksoboli* este Alexiopolis, un oraș fondat în 1115 lângă Philippopolis. *Agathopolis* este Ahtopol, iar *Kirkisia* (*Qorkisia*) a fost corectat în *Thermisia* și identificat cu Meghali Terme²⁸.

În fine, *Disina* amplasată la o zi de mers spre est de la *Thermisia* și la 40 de mile de mare nu are nimic de a face cu Vicina de la Dunăre, fiind acea localitate Dičina de pe râul Kamčija, existentă încă din secolul al X-lea (*Ditzina* menționată în *De administrando Imperio*). Râul respectiv este cel numit *Vitzina* în *Alexiada* Annei Comnena. Cea mai târzie atestare a localității este din 1388 (*Venzina*, în cronica lui Mehmed Neșri).²⁹ *Disina* mai apare și în partea introductivă a secțiunii 4, într-un pasaj din această secțiune (patru zile de drum de la *B.r.s.k.lăf.sa* spre est), precum și, fapt mai puțin cunoscut, în climatul VII, secțiunea 5, într-un pasaj omis de manuscrisul editat de Jaubert și publicat abia în 1936 de către filologul finlandez Johannes Oiva Tuulio-Tallgren. După ce în 1930 a publicat un amănunțit studiu critic asupra ținuturilor scandinave și baltice din opera lui al-Idrīsī, filologul finlandez Johannes Oiva Tuulio-Tallgren s-a ocupat în altă lucrare de diverse alte regiuni descrise în *Geografie* și în *Hartă*, între care și Peninsula Balcanică. Ediția sa este bazată pe manuscrise descoperite ulterior traducerii lui Jaubert. Iată pasajul: „De *Klimaš* à *Slivno*, une journée facile. De *Slivno* à *Nikopolis* (*Nikubulī*).... De *Nikopolis* à *Agathopolis*, une journée. D'*Agathopolis* à la ville *Tirnov* (*Turnuwaata*), une journée. De *Trnovo* à *Wisinata*, un jour et un peu plus. Ensuite, de *Preslav* à *Jampol* (?), 12 journées. De *Preslav* à *Milissū*, 4 journées”.³⁰ *Wisina* este aceeași cu *Disina*, deoarece se află în apropiere de Târnovo. În secțiunea 4 se precizează că *Disina* era un oraș prosper, unde grânele se vând cu preț mic, ceea ce ar corespunde într-adevăr și Vicinei dunărene. Totuși, prin coroborarea celor patru mențiuni reiese că *Disina* nu poate fi Vicina de la Dunăre,

²² JAUBERT 1836-1840, II, p. 388; MILLER 1927 a, p. 132. Vezi și TOMASCHEK 1886, p. 315-318; GRĂMADĂ 1930, p. 215; NEDKOV 1960, p. 85, 143.

²³ NEDKOV 1960, p. 85, 143; BRESC & NEF 1999, p. 448.

²⁴ NICOLAE 2016, p. 68.

²⁵ MADGEARU 2013, p. 125-126.

²⁶ Pentru care vezi și LAZAROV 1998-1999, p. 249.

²⁷ TOMASCHEK 1886, p. 320; NEDKOV 1960, p. 85-87, 105, 142-150; SOUSTAL 1991, p. 185; BRESC & NEF 1999, p. 448. Pentru Aulè, vezi MADGEARU 2014, p. 142.

²⁸ TOMASCHEK 1886, p. 320-323; SOUSTAL 1991, p. 168, 174, 271, 272, 477.

²⁹ BRĂTIANU 1935, p. 12-18, 27, 83-84; BRĂTIANU 1942, p. 146-147; NĂSTUREL 1965, p. 27; DIACONU 1965, p. 50; DIACONU 1976, p. 433-434; MADGEARU 2013, p. 134.

³⁰ TUULIO-TALLGREN 1936, p. 41.

indiferent unde ar fi aceasta amplasată. Cu toate acestea, identificarea cu Măcinul formulată mai întâi de Tomaschek (care credea că al-Idrīsī a înțeles greșit sursele, confundând cele două localități, de la Dunăre și de la gura râului Kamčija) a fost admisă de diverși cercetători. Alții, chiar neacceptând Măcinul, au considerat totuși că Disina este aceeași cu Vicina de la Dunăre, localizată fie la Păcuiul lui Soare, fie la Isaccea³¹. Prin urmare, niciuna dintre localitățile din itinerarul din climatul VI, secțiunea 5 nu se află în Dobrogea. Identificările eronate ale lui Lelewel au fost menținute de Constantin Brătescu și Constantin Cihodaru, în studiile care vor fi discutate mai departe.

Spre deosebire de studiul lui Tomaschek, ediția lui Tuulio-Tallgren a rămas inaccesibilă cercetătorilor români, fiind citată doar indirect de către Ion Barnea, în monografia care va fi amintită mai jos, după lucrarea lui Boris Nedkov. Acest orientalist bulgar a adus următoarea contribuție semnificativă la elucidarea informațiilor din opera lui al-Idrīsī privitoare la teritoriul Bulgariei, efectuând o nouă traducere parțială și identificând diverse localități. El a descoperit un manuscris conservat în Biblioteca Națională de la Sofia, o copie completă din 1556, din care a editat și tradus părțile referitoare la Bulgaria și regiunile vecine (secțiunea 4 din climatul V și secțiunile 4 și 5 din climatul VI). Deși o copie târzie, acest manuscris este valoros pentru că redă mai corect denumirile geografice³². Bibliografia idrisiană este foarte vastă și crește continuu cu studii dedicate uneia sau alteia dintre regiunile descrise în *Geografie*. Nu am avut din păcate acces la unele lucrări care ar fi fost relevante pentru studiul de față, precum cea a lui Tadeusz Lewicki, *Polska i kraje sąsiednie w świetle "Księgi Rogera" geografa arabskiego z XII w. al-Idrisi'ego* (Kraków, 1945, 1954).

În studiile românești de istorie medievală dobrogeană, opera lui al-Idrīsī a fost utilizată mai întâi de Nicolae Iorga, care a remarcat caracterul confuz al descrierii litoralului de vest al Mării Negre, bazate pe povestirile negustorilor arabi care navigaseră pe acolo. Iorga remarcă o eventuală identificare a toponimului Armokastrou cu Maurokastron - Cetatea Albă³³. Geograful Constantin Brătescu a avut la dispoziție traducerea lui Jaubert cu hărțile anexă, pe baza căreia a încercat o serie de identificări noi față de cele propuse de traducător. De asemenea, s-a folosit de tratatul lui Lelewel. Din păcate, Brătescu nu a cunoscut studiul lui Tomaschek, prima lucrare în care s-au studiat în amănunțime părțile despre Peninsula Balcanică și Ungaria din *Geografia* lui al-Idrīsī. Acest studiu l-ar fi ajutat să evite unele erori, care se vor perpetua în alte lucrări ale istoricilor români, în primul rând din cauza necunoașterii directe a izvorului (versiunea franceză a lui Jaubert). Cu toate acestea, contribuția lui Brătescu rămâne valoroasă, fiindcă el a atras atenția asupra deficiențelor inerente identificărilor localităților menționate de al-Idrīsī (confuziile din text, alterarea transcrierii în limba arabă, utilizarea relatărilor imprecise ale negustorilor). Marea sa eroare a fost identificarea denumirii *Bergean* cu Dobrogea. De fapt, acum se știe cu certitudine că la autorii

³¹ TOMASCHEK 1886, p. 302, 323; BRĂTESCU 1920, p. 9, 30; NEDKOV 1960, p. 69, 79, 135; CIHODARU 1968, p. 228-230; BARASCHI 1981 a, p. 316; KUZEV & GJUZELEV 1981, p. 221; ATANASOV 1994, p. 112; CIOCÎLTAN 2011, p. 416-417.

³² NEDKOV 1960.

³³ IORGA 1900, p. 29-30.

arabi, acesta era unul dintre numele date Bulgariei. În *Geografie și Hartă*, al-Idrīsī denumesc *ard bruḡān* partea de est a Bulgariei actuale, cea de vest fiind inclusă în *ard makedunīa*³⁴. Pornind de la această interpretare eronată, Brătescu a căutat să amplaseze în Dobrogea mai multe toponime din *Bergean*. Dacă ar fi consultat studiul lui Tomaschek, aceste erori ar fi fost evitate, căci acolo sunt date identificări certe pentru toponimele respective, în cuprinsul Bulgariei. El a preluat însă interpretarea lui Lelewel, adăugând unele contribuții proprii la fel de improbabile, și care vor fi la rândul lor acceptate necritic de către autori ulteriori. Brătescu a dat următoarele echivalențe: Bestrinos = Dristra; Rosso Castro = cetatea de lângă Lacul Oltina; Meghala Therme = Mangalia; Aniksoboli = Axiopolis; Linocastro = Hârșova; Neocastro = Kalakioi; Ghuluni și Basca = în zona Galați-Tulcea; Akli = Chilia; Stlifanos = Histria; Agathoboli = fără identificare; Kirkisia = Adamclisi; Disina = Măcin.³⁵ Șirul de identificări greșite a pornit de la echivalența numelui Bestrinos cu Deristra, care apare în alt pasaj din secțiunea 4, și care este într-adevăr Dristra³⁶. Aceste erori ale lui Lelewel și Brătescu au fost semnalate și corectate de Nicolae Grămadă, care a identificat Mighali Therme cu Thermopolis de lângă Burgas și Stlifanos cu Sliven.³⁷ Pe de altă parte, în primul dintre studiile pe care le-a dedicat Vicinei, Gheorghe I. Brătianu, care l-a citat pe Tomaschek, a socotit fanteziste descrierile și distanțele din *Geografia* lui al-Idrīsī³⁸. După două decenii, el și-a menținut aprecierile asupra lipsei de valoare a acestui izvor pentru spațiul Mării Negre³⁹.

O etapă importantă în evoluția cercetării a fost dezbaterea asupra localizării Micului Preslav (*Berisklava* la al-Idrīsī), din studiile lui Petre Ș. Năsturel, Petre Diaconu și Constantin Cihodaru, publicate între 1965 și 1980⁴⁰. În pofida argumentației convingătoare a lui P. Diaconu, Cihodaru a continuat să susțină amplasarea la Nufăru (Prislava), deoarece ea se corelează cu cea a orașului Disina (considerat identic cu Vicina) la Măcin. În aceeași etapă a intervenit cealaltă contribuție a lui Petre Diaconu, propunerea de localizare a Vicinei la Păcuiul lui Soare, care era corelată cu identificarea deja certă *Mighali Berisklava* = Preslav. În acest context el a demonstrat direcția corectă a itinerariului de după Dristra, nu de-a lungul Dunării, ci spre interior, spre sud-est. Cihodaru a mai amplasat în Dobrogea și alte localități menționate de al-Idrīsī, propunând un itinerar de-a lungul Dunării și apoi pe litoral pentru șirul de denumiri din climatul VI, secțiunea 4, situate de fapt la sud de Munții Balcani (vezi mai sus). Reconstituirea sa a avut ca punct de plecare identificarea localității Almas cu Palmatis, care a fost propusă mai întâi de Lelewel și apoi de Brătescu. De asemenea, altă identificare greșită care s-a repercutat în stabilirea greșită a itinerarului este „*Rekran*” (*Raknui*) = Tutrakan, preluată de la Lelewel. A rezultat astfel un itinerar fantezist care

³⁴ GRĂMADĂ 1930, p. 229; CIHODARU 1968, p. 222.

³⁵ BRĂTESCU 1920, p. 19-20, 28-31.

³⁶ JAUBERT 1836-1840, II, p. 386; BRESC & NEF 1999, p. 446; TOMASCHEK 1886, p. 300; NEDKOV 1960, p. 79, 134; TIVČEV 1962, p. 170; BARASCHI 1981 a, p. 316.

³⁷ GRĂMADĂ 1930, p. 215.

³⁸ BRĂȚIANU 1923, p. 130-131.

³⁹ BRĂȚIANU 1942, p. 139.

⁴⁰ NĂSTUREL 1965; DIACONU 1965; CIHODARU 1968; DIACONU 1976, p. 430-434; DIACONU 1980, p. 359-360. Vezi și BARASCHI 1981 a, p. 317-318.

parcurea Dunărea până la mare și apoi spre lacul Razelm⁴¹.

În 1971 a apărut lucrarea rămasă de referință a lui Ion Barnea despre Dobrogea medievală, în care există și un subcapitol intitulat „Dobrogea în harta lui Idrisi (1154)”⁴². Deși studiile lui Tomaschek și Miller îi erau cunoscute, Ion Barnea a luat în calcul și identificările imposibile propuse de Brătescu pentru *Aniksuboli*, *Linokastro*, *Ghorlou*, *Basca*, *Disina* etc., precum și echivalența *ard bruḡān* = „ținutul dintre Dunăre și Marea Neagră”. În schimb, a remarcat că *Akli* sau *Akla* nu poate fi Chilia, din cauza descrierii (la sudul unor munți). El se referă la acel toponim cu forma corectă *Aule* din climatul VI, secțiunea 4, care a fost în mod eronat identificat cu Chilia nu doar de către Lelewel, ci și de alți autori⁴³.

După această sinteză a lui Ion Barnea, doar Gheorghe Mănușu-Adameșteanu a abordat în mod critic și bine informat problema mențiunilor din opera lui al-Idrīsī care ar putea fi legate de Dobrogea, în câteva dintre lucrările sale de sinteză⁴⁴. El a arătat imposibilitatea amplasării în Dobrogea a localităților din itinerarul *Lino Castro* - *Ghoulouni* - *Basca* – *Akli* – *Stlifanos*. Cu toate acestea, nici el nu a luat în discuție decât o parte din informațiile din secțiunile 4 și 5 ale climatului VI, și a acceptat identificarea localității *Disina* cu Vicina de la Dunăre, ceea ce, după cum se va vedea mai departe, nu se poate susține.

Cea mai recentă contribuție care atinge doar tangențial informațiile din *Geografia* lui al-Idrīsī care ar putea fi legate de Dobrogea este cea a lui Virgil Cioacăltan despre amplasarea Vicinei la Măcin, asupra căreia am avut deja ocazia să-mi exprim dezacordul⁴⁵. Se reia vechea idee a lui Tomaschek și a altora de după el⁴⁶, ignorându-se contextul în care apare *Disina* (itinerarul care nu poate conduce în niciun caz în nordul Dobrogei), deși Petre Diaconu clarificase demult chestiunea⁴⁷.

Ca o primă concluzie, se vede că nu sunt menționate localități pe Dunăre în aval de Dristra, și nici în interior mai la nord sau nord-est de Târnovo și Preslav. În schimb, este de remarcat că drumul comercial care venea din Ungaria de-a lungul Dunării (Belgrad – Braničevo - Neokastro (Kladovo) – Vidin – Suvestkastro (Svištov) – Dristra) a fost complet indicat până la Dristra, după care traseul vira spre sud în direcția Preslav. Era bine cunoscut și interiorul themelor Sirmium și Bulgaria, ceea ce corespunde Serbiei și vestului Bulgariei actuale⁴⁸. Ignorarea interiorului Dobrogei actuale se explică prin situația de la mijlocul secolului al XII-lea, când această regiune era pustie și transformată într-un teritoriu tampon

⁴¹ CIHODARU 1968, p. 233-236.

⁴² BARNEA & ȘTEFĂNESCU 1971, p. 162-168.

⁴³ LELEWEL 1852, III, p. 125-126; BRĂTESCU 1920, p. 19-20, 26-28, 30-31. Ion Barnea l-a citat și pe TOMASCHEK 1886, p. 308, dar acolo este vorba de altă localitate, *Aqiliyya*, din itinerarul din secțiunea 5, despre care se va discuta mai jos. Vezi și BARASCHI 1981a, p. 318.

⁴⁴ MĂNUȘU-ADAMEȘTEANU 2001, p. 189-190; MĂNUȘU-ADAMEȘTEANU 2010, p. 43-47; MĂNUȘU-ADAMEȘTEANU 2016, p. 86, 92, 114, 129.

⁴⁵ CIOACĂLTAN 2011; MADGEARU 2015-2016, p. 62-65.

⁴⁶ TOMASCHEK 1886, p. 302-303; NEDKOV 1960, p. 79, 134-135; TIVČEV 1962, p. 161, 170; TODOROVA 1984, p. 431.

⁴⁷ DIACONU 1976, p. 433-434.

⁴⁸ STOJKOVSKI 2009.

(la fel ca și restul spațiului dintre Dunăre și Stara Planina)⁴⁹. Cum informațiile au fost furnizate de negustori, ele nu puteau proveni din zone care nu mai erau circulate din cauza primejdiilor, și ale căror drumuri nu mai duceau către piețe disponibile.

Alta era situația litoralului Mării Negre (*Bahr Nitas*), care a fost descris poate pe baza unui periplu din secolele XI-XII, pierdut, similar celor din epoca romană. Un asemenea periplu era necesar flotei militare bizantine, precum și navigatorilor comerciali. În orice caz, din comparația cu geografiile scrise anterior de alți autori arabi precum al-Masudi (896-956) reiese că al-Idrîsi a dispus și de informații contemporane furnizate de navigatori, care au menționat distanțele în zile de navigație⁵⁰. În partea occidentală a litoralului pontic, cea mai nordică localitate identificată cu certitudine este Varna (*B.r.n.s*). În itinerarul din climatul VI, secțiunea 5, descrierea segmentului de litoral dintre Constantinopol și Varna este mai precisă în privința distanțelor și există chiar o descriere a golfului Burgas. Varna este amplasată la 50 de mile maritime de Emona, adică la o jumătate de zi de navigație, o distanță corectă. Tot corectă este distanța de 25 de mile dintre Anchialos și Emona. Dincolo de Varna este *Armokastrou*, la o distanță de 25 de mile maritime, adică circa 50 km. De la *Armokastrou* la Dunăre sunt trei mile. *Armokastrou* apare și în secțiunea 4, de două ori. Mai întâi, se menționează aceeași distanță de 25 mile de la Varna la *Armokastrou*, dar în altă frază se precizează că de la *Disina* sunt două zile de mers spre sud; de asemenea, că *Armokastrou* este un oraș vechi cu clădiri înalte, situat la poalele unui munte care domină marea⁵¹.

Primele ipoteze asupra localizării toponimului *Armokastrou* au fost făcute în mod arbitrar, în funcție de ceea ce se cunoștea despre litoralul vest-pontic la nord de Varna, precum și de vaga asemănare cu numele *Halmyris* (cetate despre care multă vreme s-a crezut că s-a aflat pe malul lacului omonim, la Dunavățul de Jos, nu la Murighiol). Identificarea cu *Halmyris* a fost formulată de Tomaschek⁵². Xenopol a propus Cetatea Albă (fără a argumenta)⁵³, iar în diverse studii ulterioare s-a avansat ideea localizării la Enisala, deși în text se susține că ar fi o distanță de 3 mile până la Dunăre. Chiar și după ce s-a demonstrat fără dubiu că acea fortificație nu a funcționat în secolul al XII-lea, amplasarea cetății *Armokastrou* la Enisala a rămas acceptată până recent, inclusiv în traducerea lui Nef⁵⁴. Motivul este poate amplasarea pe *Hartă* chiar la sud de vărsarea Dunării în mare. Chiar așa, Enisala este departe de fluviu. Pentru a soluționa problema, Elisaveta Todorova a propus localizarea la Constanța și măsurarea distanței până la brațul dispărut care se vărsa în mare la Vadu (Karaharman), și care a existat până în secolul al XVIII-lea⁵⁵. În acest caz, însă, localizarea nu mai concordă cu

⁴⁹ MADGEARU 2013, p. 150-155, 168-170.

⁵⁰ GORDIEIEV 2007, p. 14-15.

⁵¹ JAUBERT 1836-1840, II, p. 385, 386; NEDKOV 1960, p. 99, 101; BRESC & NEF 1999, p. 445, 446.

⁵² TOMASCHEK 1886, p. 309.

⁵³ XENOPOL 1925, p. 187. Identificarea a fost acceptată ca probabilă de BRĂTIANU 1935, p. 27.

⁵⁴ TOMASCHEK 1886, p. 309; NEDKOV 1960, p. 99, 132-133; NĂSTUREL 1965, p. 37; BRESC & NEF 1999, p. 445, 446; ATANASOV 2010, p. 21-22, 54.

⁵⁵ TODOROVA 1986, p. 66. Pentru braț, vezi IOSIPESCU 1982.

descrierea (situarea la poalele unui munte). Aceeași amplasare la Constanța, dar fără referirea la brațul dispărut al Dunării, a mai fost propusă și de Nicolae Grămadă⁵⁶. S-a mai presupus și localizarea la Argamum⁵⁷, pe baza asemănării de nume (acolo nu a mai existat locuire în secolul al XII-lea).

Alte ipoteze concordă asupra situării toponimului *Armokastrou* pe teritoriul Bulgariei, prin raportare la distanța față de Varna. Alexander Kuzev, ținând seama de descoperirile arheologice și de topografie, a propus Kavarna, care este situată într-adevăr la poalele unui deal, Džina Bair⁵⁸. Totuși, în acest caz, descrierea nu corespunde, căci fortificația de acolo nu era una veche, ci s-a dezvoltat începând din secolul al XIII-lea. Mai recent, Sergiu Iosipescu a identificat *Armokastrou* cu un toponim al cărui nume reconstituit ar fi *Maurocastrico*, pornind de la cele două nume succesive *Mauro* și *Cetriza* din portulanul lui Pietro Vesconte din 1318. Aceste toponime sunt amplasate între *Lauiza* și *Galato*, deci la sud de Varna. Cetatea s-ar fi aflat la Capul Cherni Nos de la nord de Bjala⁵⁹. Ideea este ingenioasă, dar nu există niciun temei pentru a afirma, precum S. Iosipescu, că al-Idrīsī s-a înșelat „asupra orientării - la nord în loc de sud de Varna”. De asemenea, ea nu concordă cu descrierea topografică din secțiunea 4. S. Iosipescu a invocat un presupus toponim *Mauokastro* care ar fi o formă coruptă din *Emoncaastro*, castrul Emona, citând o lucrare a lui Constantin Jireček⁶⁰. Soluția propusă este exclusă din mai multe puncte de vedere. Mai întâi, capul Emine este menționat în climatul VI, secțiunea 5, cu numele *Eimen*, poziționat corect între *Akhiolou* (Anchialos) și Varna. Identificarea este certă⁶¹. De fapt, în acea lucrare, Jireček a preluat la rândul său o presupunere a lui Wilhelm Heyd despre locul denumit *Mauocastro* unde au fost jefuiți negustorii genovezi în 1316: nu *Maurocastro* (Cetatea Albă), care nu avea cum să fie deținut de Bulgaria, ci acel *Mauro* din portulan⁶². Ipoteza a fost formulată de Heyd tocmai pentru că nu putea admite dominația Bulgariei la Cetatea Albă în 1316, ceea ce S. Iosipescu contestă tot pe baza acestui presupus toponim. În realitate, *Mauocastro* este o simplă eroare de transmitere a izvorului referitor la negustorii jefuiți. Alte studii confirmă dominația lui Theodor Svetoslav la Cetatea Albă, ca vasal al Hoardei de Aur⁶³. Forma *Mauro Castro* pentru *Maurocastro* (Cetatea Albă) este întâlnită în cele trei portulane ale lui Angelino Dulcert, datate în anii 1325-1139, în cel al fraților Pizzigano din 1367, precum și în altele.⁶⁴ De aceea, nu este cazul să presupunem existența altui *Mauro Castro* la sud de Varna. Astfel, localizarea propusă de S. Iosipescu iese din discuție.

Poziția acestui *Armokastrou* rămâne o enigmă, deoarece există o contradicție între distanța față de Varna și cea față de *Disina*, care era situată tot la sud de Varna. Astfel, dacă am socoti două zile de drum spre sud de la *Disina*,

⁵⁶ GRĂMADĂ 1930, p. 239-240.

⁵⁷ CIHODARU 1968, p. 223.

⁵⁸ KUZEV 1981, p. 273.

⁵⁹ IOSIPESCU 2008, p. 709-710.

⁶⁰ JIREČEK 1899, p. 804.

⁶¹ Pentru Emona vezi: KUZEV & GJUZELEV 1981, p. 316-324; SOUSTAL 1991, p. 259-260.

⁶² HEYD 1879, p. 579.

⁶³ UZELAC 2016, p. 45-51.

⁶⁴ GORDIEIEV 2015, p. 269, 287.

Armokastrou s-ar afla pe la Emona. Dacă luăm în calcul ceea ce se scrie în raport cu Varna, atunci ar fi posibilă amplasarea la Kavarna, dar și la Kaliakra, unde poziția ar coincide și ea cu descrierea (nu este însă clar dacă a fost utilizată la mijlocul secolului al XII-lea). Mai este în plus și problema celor trei mile până la Dunăre, care nu se potrivesc nici măcar cu localizările în Dobrogea. De aceea, nu ar fi exclus ca autorul să fi făcut o confuzie, scriind trei mile în loc de trei zile de navigație, ceea ce ar corespunde cu o localizare în zona Kavarna-Kaliakra.

Următoarea enigmă din periplul pontic este *Akliba*, localitate menționată în următorul pasaj din climatul VII, secțiunea 6, care nu a fost inclus în noua traducere a *Geografiei*: „La présente section comprend la Comanie intérieure et une partie de la Boulgharie. Dans la Comanie intérieure il existe deux villes, savoir: *Troïa* (Troïtzk) et *Akliba*, qui sont l'une et l'autre florissantes et comparables entre elles sous le rapport des ressources et de l'apparence. De *Troïa* à *Silan*, en se dirigeant vers le sud à travers des plaines desertes, ou du moins peu habitées, on compte 100 milles. De *Troïa* à *Akliba*, dernière dépendance des Comans à l'époque actuelle, 8 journées”.⁶⁵ Pasajul a fost explicat de T. Lewicki, care a restituit forma corectă a numelui *Troïa* ca *Turuba*, acesta fiind o referire la un trib turcic, *turpiei*, atestat în acea vreme în zona Kievului. În privința denumirii *Akliba*, el considera că ea trebuie corectată ca *Aq.līya*, și că poate fi identificată cu Chilia de la Dunăre, deși recunoaște că distanța față de zona unde se afla *Troïa* este mult prea mare⁶⁶. *Aq.līya* apare în forma *Aqiliyya* și în climatul VI, secțiunea, 5, cu mențiunea că se află la o zi de navigație după Dunăre, și totodată la o milă de gura Nistrului (*Danast*)⁶⁷. Poziția rezultată din descriere este cea a Cetății Albe. Cu toate acestea, *Aqiliyya* a fost adesea identificată cu Chilia, având în vedere asemănarea de nume. Se ridică însă o problemă. La mijlocul secolului al XII-lea, portul Chilia nu exista. Acolo se afla doar eventual o așezare modestă, care nu ar putea corespunde cu descrierea făcută de al-Idrīsī (o cetate importantă, sub dominația cumanilor). Prima atestare certă a numelui Chiliei este din 1318-1323, ca posesiune patriarhală, iar din 1352 ca centru comercial genovez⁶⁸. Portulanele timpurii nu cunosc decât denumirea *Licostomo* pentru acest port, și abia din 1480 apare în portulane numele *Chieli* (Grazioso Benincasa)⁶⁹. De aceea, este mai probabilă propunerea lui Constantin Cihodaru, care a pus în legătură numele cu prefixul cuman *aq-*, „alb”, ceea ce conduce la identificarea cu Cetatea Albă⁷⁰. Istoria timpurie a Cetății Albe are încă multe necunoscute, dar se poate admite o locuire acolo în perioada în care al-Idrīsī și-a cules informațiile. La mijlocul secolului al X-lea, fosta cetate Tyras era denumită de pecenegi cu un nume care în limba lor însemna „alb”, tradus prin *aspron* în relatarea inclusă în *De administrando Imperio* de către Constantin Porfirogenetul (FHDR II, p. 667). Stelian

⁶⁵ JAUBERT 1836-1840, II, p. 455.

⁶⁶ LEWICKI 1949. Vezi și NEDKOV 1960, p. 99-101; BARASCHI 1981 a, p. 318.

⁶⁷ JAUBERT 1836-1840, II, p. 594, 595; NEDKOV 1960, p. 99, 101, 148; BRESC & NEF 1999, p. 454.

⁶⁸ BARASCHI 1981 a, p. 318-319, 323-324, 337-33; BARASCHI 1981 b.

⁶⁹ GORDIEIEV 2015, p. 293-295, 303-304.

⁷⁰ CIHODARU 1968, p. 220. SPINEI 1994, p. 217 a evitat să se pronunțe asupra identificării cu Cetatea Albă.

Brezeanu a evidențiat acest fapt⁷¹.

Ultimul dintre toponimele de pe litoralul dobrogean care mai trebuie discutat a fost menționat la începutul itinerariului Constantinopol – Dunăre din secțiunea 4 din climatul VI: *Marich*, *Miris*, sau *Marīs*, conform traducerii revizuite a lui Nef⁷². Este vorba de un oraș amplasat la gurile Dunării. Desigur că nu a existat un asemenea oraș, informația rezultând dintr-o confuzie. Este posibil ca al-Idrīsī să fi avut la dispoziție textul lui Hierokles din secolul al VI-lea (FHDR II, p. 352), în care ‘Αλμυρίς este situat la capătul drumului de-a lungul Dunării. Tomaschek bănuia chiar supraviețuirea numelui lacului Halmyris până în secolul al XII-lea, ceea ce este însă puțin probabil.

Altă chestiune care trebuie amintită în finalul acestor comentarii este cea a localităților din partea de la est de Tisa a regatului Ungariei, adică din actualul Banat și din Transilvania, menționate de al-Idrīsī. Ele sunt incluse în secțiunea 3 a climatului VI. Între orașele din Ungaria apare *Tensinova* (*T.nīs.b.r* în revizuirea lui Nef), care a fost identificat în mod cert cu *Temesvár* (Timișoara). *T.nīs.b.r* este menționat chiar și în partea introductivă a secțiunii, printre orașele cele mai de seamă. Mai departe, se precizează că orașul este situat la o distanță pe apă față de Csongrád (*J.r.n.ghrāta*) de 4 zile sau 120 de mile. De asemenea, că este situat la sud de râul *Temes* (Timiș) și că este un oraș plăcut, care se bucură de resurse abundente⁷³. Deși numele orașului este atestat înaintea primei mențiuni a comitatului, respectiv în titulatura lui *Pancracius comes Temissiensis* (1177), nu există dubii asupra identificării cu Timișoara⁷⁴.

Tot în actualul Banat românesc, orașul Cenad (Csanád), care era pe atunci o *urbs* importantă în regatul Ungariei (și sediu de episcopie), apare cu numele *Š.n.t.*, în pasajul care a fost tradus astfel: „Pour se rendre de Kovin à la Hongrie, on se dirige vers nord. La majeure partie des localités de la Hongrie sont sur la rivière de Senta (Maros) et la Tisza. Ces rivières prennent leur source dans les monts Karpates (*K.r.kū*), qui séparent la Hongrie de la Pologne et du pays des Majūs. Ensuite, elles coulent vers l'ouest. Parvenues à huit jours de leur source, elles ne forment plus qu'un seul cours d'eau, qui se dirige vers le midi pendant huit jours et finit par se jeter dans le Danube, entre Kovin et Pančevo. De Kovin à Senta, jolie ville prospère et de caractère urbain, située sur la rive occidentale du fleuve, quatre jours. De là, par eau, à Csongrád (*J.r.n.ghrāta*), ville considérable, prospère, dotée de marchés et comblée de biens, trois jours. De là à la ville de Temesvar (*T.nīs.b.r*, Timișoara), par eau, quatre jours ou cent vingt milles. Cette ville est agréable, jouit d'abondantes ressources et est située au sud de la Tisza”⁷⁵. În versiunea prescurtată (*Uns al-muhağ wa-rawd al-furağ*), textul tradus în engleză de Jean-Charles Ducène este: „Distances in Hungary, from Kovin to Senta (*Š.n.t*) by

⁷¹ BREZEANU 2002, p. 28-29, 34-35.

⁷² JAUBERT 1836-1840, II, p. 385; BRESC & NEF 1999, p. 445; NEDKOV 1960, p. 77, 132; TOMASCHEK 1886, p. 309; BRĂTESCU 1920, p. 17, 25-26; NEDKOV 1960, p. 77-78; CIHODARU 1968, p. 222-223.

⁷³ JAUBERT 1836-1840, II, p. 375, 380; BRESC & NEF 1999, p. 436, 441.

⁷⁴ IAMBOR 1989-1993, p. 23.

⁷⁵ JAUBERT 1836-1840, II, p. 379-380; MILLER 1927 a, p. 144; BRESC & NEF 1999, p. 440-441.

the Sava River (*As-Sin.r/As-S.n.r*) 120 miles; from Senta to Csongrád (*Ĝ.r.n.gata*) 90 miles. From Csongrád to the town of *Dān.la / Rān.la* 150 miles, and from there to Temesvár 110 miles.”⁷⁶ Identificarea cu Senta (Zenta) este exclusă, deoarece, chiar dacă acea localitate ar fi existat pe atunci (ceea ce nu este sigur), ea nu avea importanța Cenadului, iar descrierea se potrivește mai bine cu Cenadul. De asemenea, mai trebuie observat că atribuirea numelui respectiv și râului identificat cu Mureșul pledează pentru amplasarea pe acest râu (Cenadul se și numise anterior Morisena).⁷⁷

Mai există un toponim care până acum nu a mai fost, pe cât se pare, amintit în studiile de istorie medievală românească. Este adevărat că și transcrierea sa este incertă. În prima formă a traducerii date de Jaubert, localitatea *Zanla* este situată pe Mureș la o distanță de 5 zile de Csongrád. W. Tomaschek presupunea că este Szabolcs, dar indicațiile topografice nu se potrivesc. De asemenea, K. Miller a propus mai multe variante (*zanzla, zanala, sanat* – adică Cenad). Tuulio-Tallgren a oferit o nouă traducere a pasajului din secțiunea VI. 3. „De Csongrád à Temesvar, aussi par eau, 4 journées ou 120 milles. Temesvár est une ville située au midi du Temes. Il est possible de se rendre de Csongrád a Zlatna en 5 journées, savoir: de Csongrád à l'embouchure de la Tisza, 1 forte journée; puis, on remontant la Butent [Maros] à Zlatna, 4 journées. Cette dernière ville est située sur les bords et dans la partie septentrionale de la Maros. De là à Temesvár, en se dirigeant vers le Sud, 4 fortes journées. On traverse des contrees situées entre les deux rivières”⁷⁸. Toponimul a fost citit Zlatna sau Zalatna. El apare și în secțiunea VII. 4, într-o parte inexistentă în traducerea lui Jaubert, și anume la o distanță de 200 de mile față de Jampol (oraș amplasat undeva în Podolia). Zalatna din acest pasaj este menționat ca unul dintre orașele din Ungaria.⁷⁹ În traducerea revizuită a lui Nef, toponimul este transcris Walba și identificat ipotetic cu Aradul: „Il est possible de se rendre de Csongrád à la ville de *Wal.ba* (probablement Arad) en cinq jours, à savoir de Csongrád à l'embouchure de la Tisza, une forte journée; puis on remonte la Maros jusqu'à *Wāl.ba* (probablement Arad), soit quatre jours. Cette ville est importante, florissante et située sur la rive septentrionale de la Maros. De là à Temesvar, en allant vers le sud, quatre fortes journées à travers des cultures et des champs cultivés et fertiles, situés entre les deux rivières. De *Wāl.ba* (probablement Arad) à la ville d'Ungvár (Uzhorod), grande ville prospère limitrophe de la Pologne, vers l'ouest, cinq jours”⁸⁰. Este nejustificată identificarea cu Aradul, care nu se bazează nici măcar pe o asemănare de nume. O distanță de patru zile pe Mureș în amonte ar corespunde într-adevăr cu Zlatna, unde se exploata aurul. Chiar dacă atestarea mai târzie a toponimului (1262) nu ar fi un impediment, se ridică însă o obiecție majoră. La mijlocul secolului al XII-lea acolo era doar o mină de aur (despre care al-Idrīsī ar fi avut ceva de spus !), nu un oraș. De aceea, pare mai probabilă identificarea cu Alba Iulia, oraș situat pe malul de

⁷⁶ DUCÈNE 2009, p. 12.

⁷⁷ TOMASCHEK 1886, p. 294; IAMBOR 1989-1993, p. 15; STOJKOVSKI 2009, p. 67.

⁷⁸ JAUBERT 1836-1840, II, p. 380; TOMASCHEK 1886, p. 294; MILLER 1927 a, p. 144; TUULIO-TALLGREN 1936, p. 160.

⁷⁹ TUULIO-TALLGREN 1936, p. 37.

⁸⁰ BRESC & NEF 1999, p. 441.

nord al Mureșului, la o distanță corespunzătoare celei menționate. Noua lectură *Wal.ba* este un indiciu, și este de mirare că în această versiune nu s-a propus acest oraș, optându-se pentru Arad⁸¹. *Alba* era numele latin uzual pentru oraș în perioada când au fost culese informațiile, fiind folosit încă din perioada regelui Ștefan I (*Alba Transilvana*).

În concluzie, progresele făcute în studierea operei lui al-Idrīsī permit clarificarea unor erori perpetuate în istoriografie și formularea unor ipoteze de lucru asupra unor mențiuni încă obscure. Pentru spațiul dobrogean, *Geografia* și *Harta* aferentă nu aduc, iată, informații, cu excepția Dristrei care a fost amintită pe traseul de-a lungul Dunării. Informațiile au fost adunate într-o perioadă când această parte a themei Paradunavon era un spațiu nesigur și pustiit. Trebuie înțeles că informațiile respective, fiind culese în principal de la negustori, reflectă în cea mai mare parte traseele urmate de aceștia pe pământ sau pe mare. De aici a provenit caracterul inegal al acoperirii spațiului cu date geografice și toponimice, foarte sumar în cazul estului Peninsulei Balcanice și regiunii Dunării de Jos, chiar în comparație cu vestul și sudul acestei peninsule. La fel de sumară era și cunoașterea părții Ungariei de la est de Tisa. Dacă este reală identificarea cetății Alba, atunci textul reflectă circulația pe valea Mureșului până la Cenad, legată și de transportul sării, iar menționarea traseului spre Ungvár este legată de alt drum al sării care pornea de la ocnele din apropiere de Alba Iulia.

Anexă:

BRESC & NEF 1999, p. 445-448. Climatul VI, secțiunea 4:

L'itinéraire de Constantinople aux bouches du Danube sur la coté, la où est située la ville de Maris, est le suivant: de Constantinople à Philia (ant. Philopation, Karacaköy), vingt-cinq milles. Cette ville est sur une éminence, à douze milles de la mer. L'empereur y fait tous les ans un long séjour, pour se livrer au plaisir de la chasse aux onagres. De là à Medea (Midiye, alias Kizilköy), jolie ville prospère, agréablement située près de la mer, vingt-cinq milles; de là à Agathopolis (Ahtopol), autant; de là à Vasiliko (Mičurin) sur la côte, autant; de là à Sozopolis (Sozopol, Suzūbulī) sur la côte, autant; de là à Ankhialos (Pomorie), autant; ces deux points sont séparés par un golfe dont la largeur est de douze milles et la longueur de vingt. De là à Emona sur la côte, vingt-cinq milles; de là à Varna, dans le voisinage de la mer comme nous l'avons dit, cinquante. De là à Armocastro (Enisala), vingt-cinq. Revenant de nouveau sur nos pas nous disons que de la ville de Braničevo, en descendant le Danube, à Neocastro, il y a deux jours et demi. Cette ville est sur une rive du Danube qui arrive du sud, non loin de l'embouchure de la Morava. C'est une jolie ville où les prix sont bas, les maisons nombreuses et les vignobles et les vergers en quantité. De là, en descendant le fleuve, à Vidin, près du fleuve, un jour et demi; de là à Sebastocastro /446/ (Svistov, *S.b.s.t.Qastrū*), jolie ville prospère, de caractère urbain, qui est sur le fleuve, même distance vers l'est. De là à Dristra (Silistra), ville dont le territoire est vaste, les marchés bien approvisionnés, les ressources

⁸¹ DUCÈNE 2009, p. 12-13 admite identificarea cu Alba Iulia, urmând pe T. Lewicki, care a propus cel dintâi lectura *Wālba*.

abondantes, les édifices magnifiques et qui est comblée de tous les biens, même distance vers l'est. De là, par terre, à Preslav (*B.r.s.k.lāf.sa*, Victoria), ville sur le (Măcin bord d'une rivière et près d'un étang, vers l'orient, quatre jours. De là à *Disina*), ville de caractère urbain, dont les districts sont vastes et les cultures nombreuses, qui est prospère, et où les grains sont à bas prix, quatre jours vers l'est. De là, à Armocastro (Enisala), ville ancienne dont les édifices sont hauts, les campagnes fertiles, les dimensions parfaites, le commerce avantageux et qui est située au pied d'une agréable montagne qui domine la mer, deux jours vers le sud. La route par terre de Varna à Constantinople est ainsi qu'il suit: de Varna à Parthenopolis (*B.t.r.nī*, Devnja), jolie ville moyenne de caractère urbain, trente milles vers l'ouest. De là à Provanto (Provadia), ville au pied d'une jolie montagne, trente milles ou un jour. Entre ces deux villes, coule une rivière qui vient de Preslav, se dirige vers le sud, puis se jette dans la mer. De Provanto à la Grande Preslav (*Mighālī B.r.s.k.lāfa*), ville prospère, de grandeur moyenne, dans le voisinage de laquelle est une rivière de moyenne importance, un jour. De là à Foromizdos (*F.r.b.syūs*), ville de construction ancienne et célèbre, prospère et comblée de biens, un jour. De là à Gramaina, ville ancienne, de caractère urbain, lieu autrefois désolé où Héraclius II bâtit cette ville qu'il peupla et rendit prospère telle qu'elle l'est aujourd'hui, une demi-journée vers l'ouest. Elle est entourée de champs et de cultures. /447/ De Gramaina à Stenon (*Istīnūs*) jolie ville prospère, aux nombreuses demeures et de belle taille, un jour vers l'ouest. De là à Patzimiskos, trois jours vers le sud. Cette ville est dans le voisinage d'une montagne d'où sort une rivière (la Lom) qui traverse la ville, réunit ses eaux à celles de la rivière de Sumen, et finit par se jeter dans le Danube entre Sebastocastro et Dristra. (...) Revenons maintenant en arrière. De Sebastocastro à la ville de Razgrad (*Aghrīzīnūs*), on compte deux jour ou soixante-dix milles. De là, à Sumen, ville prospère où prend place un commerce avec la Russie, qui est dotée de marchés bien fréquentés, de ressources abondantes et qui est située sur une montagne, quarante milles vers l'est. De là à Diampolis (Iambol), petite ville prospère, dans une plaine couverte de vignobles et, elle-même, extrêmement prospère, un jour. De là à la ville de Vremnjak (*Frāmnyāk*), située dans une plaine, près d'une colline et entourée de vergers, de champs et de cultures contiguës, une demi-journée vers l'est. De là à Klimas (Almâs), petite ville de caractère urbain, où l'on trouve beaucoup de fruits et de richesses /448/ et qu'entourent une vaste zone couverte de cultures et des districts étendus, une demi-journée vers l'est. De là à la ville de Karnabat, près d'une montagne, une demi-journée. De là à Bastarnas, jolie ville, abondante en eau, dont le territoire est prospère et de vastes dimensions, une demi-journée vers l'est. De là à Rusokastro (*Rūsū Qastrū*), ville de belles dimensions, dont le district est prospère, les richesses multiples, les prix bas et qui est située dans une plaine, une demi-journée vers l'est. De là aux Grands Bains (Banevo, *Mighālī Thirma*), petite ville aux belles maisons, au territoire vaste et aux nombreuses cultures céréalières et potagères, entourée d'une enceinte, dotée de marchés, jouissant du bien-être et de ressources, une demi-journée. De là à Aitos (*Aytū Qastrū*, Ajtos), jolie ville, au site fort et inaccessible, dotée de marchés et de commerces, étape pour ceux qui vont et viennent, entourée de vignes et de cultures céréalières, une demi-journée vers

l'est. De là à Goloè (*Ghūlwī*, Lazarevo), jolie localité, de caractère urbain, fréquentée par les marchands qui y apportent des produits et où les marchandises circulent toujours, une demi-journée vers l'est. De là à Sungurlare (*Bās.qa*), petite ville bien peuplée avec un quartier de marchés, une demi-journée. De là à Aulè (*Af.lī*, Gorno Alexandrovo), autant. Cette ville est dans une plaine, son site est joli et béni de Dieu, ses environs sont plaisants. Elle est entourée de nombreuses cultures contiguës et de multiples districts; on y trouve de l'eau courante. Au nord, s'élèvent de hautes montagnes au-delà desquelles coule le Danube. La population d'Aulè est habile et excelle à produire un artisanat à destination de ses élites; on y fabrique de merveilleux ouvrages en fer. De là à Sliven (*Is.t.lif.nūs*), un jour. C'est une ville qui a un beau site. Elle est considérable et était plus importante encore avant l'époque actuelle.

BRESC & NEF 1999, p. 454, 456. Climatul VI, secțiunea 5: Pour aller de Constantinople à Matrega (Matrakhâ,Taman), sur la côte septentrionale de la mer, on se rend d'abord à Philia (*Ablūghis*), soit vingt-cinq milles; puis à Medea (*Aymīdia*), autant; puis à Agathopolis, autant; puis à Vasiliko (*Bāsīlīkū*), autant; à Sozopolis (*S.zūb.lī*, Sizeboli), autant; à Ankhialos (Pomorje), autant. Entre ces deux villes, la mer forme un golfe de treize milles de large et dont la longueur par terre est de vingt milles. D'Ankhialos à Emona, vingt-cinq milles; de là à Varna (*B.r.n.s*), cinquante; de là à Armocastro, vingt-cinq; de là au Danube, trois; de là à Kilia (*Aqiliyya*), un jour de navigation; de là à l'embouchure du Dniestr, un mille; puis à Qûla (probablement Odessa), cinquante; à *Mūl.sa* (Kherson), qui est sur l'embouchure du Dniepr, autant; de là à Aleshki (*Al.skī*, Tsiurupinsk) un mille; puis à Cherson (Sebastopol), un peu moins d'un jour de navigation, soit quatre-vingts milles". (...) /456/ Pour revenir aux villes de la Bulgarie, nous disons que de *R.k.nwī*, ville continentale dont nous avons fait mention dans la quatrième section, à Bastarnas, on compte un jour; de là à Rusokastro (*Rūsū Qastrū*), ci-dessus

mentionné, quinze milles; de là à Grands Bains (Banevo, Mighali Thirma), ci-dessus mentionné, autant; de là à Aitos (Aytū Qastrū), une demi-journée; de là à Goloè, autant; de là à *Bās.qa* (Sungurlare), autant; de là à Aule (*Af.lī*), autant; de là à Sliven, lieu situé à un jour à l'est de Nicopolis (Alkasyubuli, Nicopol), un jour; de là à Agathopolis, vers l'est, autant; de là à *Th.r.m.sia*, autant; de là à Măcin (*D.sīna*), vers l'est, autant; de ce lieu situé non loin à l'est du Danube, à la mer, quarante milles.

BIBLIOGRAFIE

AMARA & NEF 2001 - Allaoua Amara & Annliese Nef, *Al-Idrīsī et les Hammūdides de Sicile: nouvelles données biographiques sur l'auteur du Livre de Roger*, Arabica. Journal of Arabic and Islamic Studies 48 (2001), 1, p. 121-127.

ATANASOV 1994 – Georgi Atanasov, *La Vicina médiévale et la forteresse de Nufăru*, ÉtBalk 30 (1994), 1, p. 109-128.

ATANASOV 2010 – Georgi Atanasov, *Dobrudžanskoto despotstvo. Kăm političeskata, tsărkovnata, stopanskata i kulturnata istorija na Dobrudža prez XIV vek (The Despotie Domain of Dobroudja. About the Political, Clerical, Economical and Cultural History of Dobroudja in the 14th Century)*, Veliko Tărnovo, 2010.

BARASCHI 1981 a - Silvia Baraschi, *Izvoare scrise privind așezărilor dobrogene de pe malul Dunării în secolele XI-XIV*, RdI 34 (1981), 2, p. 311-345.

BARASCHI 1981b - Silvia Baraschi, *Les sources byzantines et la localisation de la cité de Kilia (XIIe-XIIIe siècles)*, RÉSEE 19 (1981), 3, p. 473-484.

BARNEA & ȘTEFĂNESCU 1971 – Ion Barnea & Ștefan Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei, vol. III. Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971.

BRĂTESCU 1920 – Constantin Brătescu, *Dobrogea în sec. XII: Bergean, Paristrion*, AnDob 1 (1920), 1, p. 3-38.

BRĂTIANU 1923 - Gheorghe I. Brătianu, *Vicina I. Contributions à l'histoire de la domination byzantine et du commerce génois au Dobrogea*, Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine 10 (1923), p. 113-189.

BRĂTIANU 1935 - Gheorghe I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă. Contributions à l'histoire de la domination byzantine et tatar et du commerce génois sur le littoral roumain de la mer Noire*, Bucarest, 1935.

BRĂTIANU 1942 - Gheorghe I. Brătianu, *Vicina II. Nouvelles recherches sur l'histoire et la toponymie médiévale du littoral roumain de la mer Noire. À propos des "Miscellanies" de M. J. Bromberg*, RHSEE 19 (1942), 1, p. 133-175.

BREZEANU 2002 – Stelian Brezeanu, *Toponymy and Ethnic Realities at the Lower Danube in the 10th Century. "The Deserted Cities" in the Constantine Porphyrogenitus' De administrando Imperio*, Annuario. Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica, Venezia 4 (2002), p. 19-46.

BROMBERG 1938 - Jacob Bromberg, *Toponymical and Historical Miscellanies on Medieval Dobrudja, Bessarabia and Moldo-Wallachia (III)*, Byzantion. Revue internationale des études byzantines, Bruxelles 13 (1938), 1, p. 9-71.

BRESC & NEF 1999 - Idrīsī, *La première géographie de l'Occident*. Présentation, notes, index, chronologie et bibliographie par Henri Bresc et Annliese Nef, traduction du chevalier Jaubert, revue par Annliese Nef, Paris, 1999.

BUSTAMANTE-COSTA 2011 - Joaquín Bustamante-Costa, *al-Idrīsī*, în *Diccionario Biográfico Español*, Vol. XXVII: De "Ibn Rusayd" a "Jiménez de Gregorio", Real Academia de la Historia, Madrid, 2011, p. 118-124.

CHALANDON 1907 - Ferdinand Chalandon, *Histoire de la domination normande en Italie et en Sicile*, vol. I, II, Paris, 1907.

CHIRIAC 1993 – Costel Chiriac, *Despre Linokastro (Cetatea Lânii) din "Geografia" lui Idrisi*, Analele Brăilei 1 (1993), 1, p. 447-454

CIHODARU 1968 – Constantin Cihodaru, *Litoralul de apus la Mării Negre și cursul inferior al Dunării în cartografia medievală (sec. XII-XIII)*, Studii. Revistă de istorie 21 (1968), 2, p. 217-229.

CIOCÎLTAN 2011 - Virgil Ciocîltan, *Argumente în favoarea identității Vicina-Măcin*, RI 22 (2011), 5-6, p. 411-430.

DIACONU 1965 - Petre Diaconu, *Autour de la localisation de la Petite Preslav*, RÉSEE 3

(1965), 1-2, p. 37-56.

DIACONU 1976 – Petre Diaconu, *Păcuiul lui Soare-Vicina*, Vyzantina. Epistemonikon organon Kentrou Vyzantinon Ereunon Philosophikes Scholes Aristoteleiou Panepistemiou, Thessaloniki 8 (1976), p. 409-447 + Tableaux 47-58.

DIACONU 1976 – Petre Diaconu, *Istoria Dobrogei în unele lucrări străine recente* (III), RdI 33 (1980), 2, p. 353-361.

DILKE 1987 - O. A. W. Dilke, *Cartography in the Byzantine Empire*, în: *Cartography in Prehistoric, Ancient, and Medieval Europe and the Mediterranean* (The history of cartography, edited by J. B. Harley and David Woodward, vol. I), Chicago, London, 1987, p. 258-275.

DUCÈNE 2009 – Jean-Charles Ducène, *Poland and Central Europe in the Uns al-muhağ by al-Idrīsī*, în *Rocznik Orientalistyczny*, Warsaw 61 (2009), 2, p. 5-30.

DUCÈNE 2012 – Jean-Charles Ducène, *Les sources et acteurs de la connaissance de l'Europe chez les auteurs arabes médiévaux*, în: *Acteurs des transferts culturels en Méditerranée médiévale*, hg. von R. Abdellatif, Y. Benhima, D. König, E. Ruchaud (Ateliers des Deutschen Historischen Instituts Paris, Band 9), München, 2012, p. 121-134.

GORDIEIEV 2007 – Anton Gordieiev, *Cartography of Black and Azov Seas: Retrospective up to 1700*, Moscow, 2007.

GORDIEIEV 2015 – Anton Gordieiev, *Place names of the Black Sea and Sea of Azov coasts from portolan charts of XIV-XVII centuries*, Kiev, 2015.

GRĂMADĂ 1930 – Nicolae Grămadă, *La Scizia Minore nelle carte nautiche del medio evo. Contribuzione alla topografia storica della Dobrogea*, *Ephemeris Dacoromana* 4 (1930), p. 212-256

HEYD 1879 - Wilhelm Heyd, *Geschichte des Levantehandels im Mittelalter*, vol. I, Stuttgart, 1879.

HONIGMANN 1929 – Ernst Honigmann, *Die sieben Klimata und die Poleis Episēmoi. Eine Untersuchung zur Geschichte der Geographie und Astrologie im Altertum und Mittelalter*, Heidelberg, 1929.

HOUBEN 2002 – Hubert Houben, *Roger II of Sicily: Ruler between East and West*, Cambridge (2002)

IAMBOR 1989-1993 – Petru Iambor, *Izvoarele istorice și terminologia privind așezările fortificate din sec. IX-XIII*, AMN 26-30 (1989-1993), II, p. 11-25.

IORGA 1900 - Nicolae Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1900.

IOSIPESCU 1982 - Sergiu Iosipescu, *Dans la mer Noire pendant l'Antiquité et le Moyen Âge: en l'ouvoyant à la recherche de l'ancienne bouche sud du Danube*, RRH 21 (1982), 2, p. 283-302

IOSIPESCU 2008 - Sergiu Iosipescu, *Bulgarii la Cetatea Albă în anii 1314-1316*, în: *Românii în Europa medievală (între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea profesorului Victor Spinei*, volum îngrijit de D. Țicu, I. Căndea, Brăila, 2008, p. 699-716.

JAUBERT 1836-1840 - *Géographie d'Edrisi traduite de l'Arabe en français d'après deux manuscrits de la Bibliothèque du roi et accompagnée de notes par P. Amedée Jaubert* (Recueil de voyages et de mémoires publié par la Société de Géographie, tomes 5, 6, Paris, 1836-1840.

JIREČEK 1899 - Constantin Jireček, *Knjažestvo Bălgarija. Negova povărchnina, priroda, naselenie, duhovna kultura, upravljenje i novjša istorija*, vol. II, časti 2, Pătuvanija po Bălgarija, Plovdiv, 1899.

KUZEV 1981 - Alexander Kuzev, *Mittelalterliche Städte an der Westküste des Schwarzen Meeres nördlich des Balkangebirges*, BB 7 (1981), p. 271-275.

KUZEV & GJUZELEV 1981 - Alexander Kuzev & Vasil Gjuzelelev, *Bălgarski srednovekovni gradove i krepsti*, vol. I. *Gradove i krepsti po Dunav i Černo More*, Varna, 1981.

LAZAROV 1998-1999 - Lăčezar Lazarov, *Koja krepst e Raknui na Al-Idrisi ? (Which Fortress is Raknui of Al-Idrisi ?)*, *Izvestija Varna* 34-35 (49-50) (1998-1999), p. 246-251.

LELEWEL 1852 – Joachim Lelewel, *Géographie du Moyen Âge*, 4 volume + Epilogue,

Bruxelles, 1852.

LEWICKI 1949 - Tadeusz Lewicki, *La "ville" comane de Troia*, *Revue des Études Slaves* 25 (1949), 1-4, p. 39-44.

MADGEARU 2013 – Alexandru Madgearu, *Byzantine Military Organization on the Danube, 10th-12th Centuries* (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450, vol. 22), Leiden/Boston, 2013.

MADGEARU 2014 – Alexandru Madgearu, *Asăneștii. Istoria politico-militară a statului dinastiei Asan (1185-1280)*, Târgoviște, 2014.

MADGEARU 2015-2016 – Alexandru Madgearu, *Despre două recente tentative de localizare a Vicinei, Pontica 48-49 (2015-2016)*, p. 61-70.

MAGDALINO 1993 – Paul Magdalino, *The Empire of Manuel I Komnenos, 1143-1180*, Cambridge, 1993.

MAQBUL 1992 - Ahmad S. Maqbul, *Cartography of al-Sharīf al-Idrīsī*, în: *Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies (The history of cartography, edited by J. B. Harley and David Woodward, vol. II, book 1)*, Chicago, London, 1992, p. 156-174.

MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2001 - Gheorghe Mănuclu-Adameșteanu, *Istoria Dobrogei în perioada 969-1204. Contribuții arheologice și numismatice*, București, 2001.

MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2010 - Gheorghe Mănuclu-Adameșteanu, *Monede bizantine descoperite în Dobrogea, vol. I. Monede bizantine descoperite în nordul Dobrogei, secolele X-XIV. Beroe-Piatra Frecăței, Troesmis-Turcoaia, Arrubium-Măcin, Aegyssus-Tulcea, Salsovia-Mahmudia*, București, 2010.

MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2016 - Gheorghe Mănuclu-Adameșteanu, *Monede bizantine descoperite în Dobrogea, vol. III. Monede bizantine descoperite în mediul rural din nordul Dobrogei, secolele VII-XV*, București, 2016.

MILLER 1926 a - Konrad Miller, *Mappae Arabicae. Arabische Welt- und Länderkarten, I Band, Zweite Heft. Die Weltkarte des Idrisi vom Jahr 1154 einleitender Text mit der Rogerkarte in 6 Blättern in besonderem Umschlag*, Stuttgart, 1926.

MILLER 1926 b - Konrad Miller, *Mappae Arabicae. Arabische Welt- und Länderkarten, I Band, Dritte Heft. Die Kleine Idrisikarte vom Jahr 1192 n. Chr., Mit der Beigabe der gefalteten Karte in der dritten Seite dieses Umschlages*, Stuttgart, 1926.

MILLER 1927 a - Konrad Miller, *Mappae Arabicae. Arabische Welt- und Länderkarten, II Band. Die Länder Europas und Afrikas im Bilde der Araber*, Stuttgart, 1927.

MILLER 1927 b - Konrad Miller, *Mappae Arabicae. Arabische Welt- und Länderkarten, VI Band. Idrisi-Atlas. 336 photographische Wiedergaben aller bis jetzt bekannten geographischen Tafeln in den Manuskripten des Idrisi auf 82 Lichtdruck-Tafeln*, Stuttgart, 1927.

NĂȘTUREL 1965 – Petre Ș. Năsturel, *Peut-on localiser la Petite Preslav à Păcuil lui Soare ?* *Commentaire à Anne Comnène, Alexiade, VII. 3*, *RÉSEE* 3 (1965), 1-2, p. 17-36.

NEDKOV 1960 - Boris Nedkov, *Bălgarija i sâsednite i zemi prez XII vek spored "Gheografijata" na Idrisi (La Bulgarie et les terres avoisinantes au XIIe siècle selon la "Géographie" d'al-Idrissi)*, Sofia, 1960.

NEF 2010 - Annliese Nef, *Al-Idrīsī: un complément d'enquête biographique*, în: *Géographes et voyageurs au Moyen Âge, sous la direction de Henri Bresc et d'Emmanuelle Tixier du Mesnil*, Paris, 2010, p. 53-66.

NICOLAE 2016 - Constantin Nicolae, *Noi date despre fortificația otomană de la Hârșova, în Dobrogea: coordonate istorice și arheologice. Lucrările workshop-ului "Dobrogea otomană-coordonate istorice și arheologice", Tulcea, 20-22 octombrie 2016*, ed. A. Stănică, G. Custurea, D. Stănică, E. Plopeanu, Iași, 2016, p. 49-84.

OMAN 1971 - Giovanni Oman, *Al-Idrīsī*, în *Encyclopaedia of Islam*, Volume 3 (2nd edition), Leiden, 1971, p. 1032-1035.

SOUSTAL 1991 – Peter Soustal, *Tabula Imperii Byzantini, Band 6. Thrakien (Thrake, Rodope und Haimimontos)* (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse, Denkschriften, 221), Wien, 1991.

SPINEI 1994 – Victor Spinei, *La genèse des villes du sud-est de la Moldavie et les rapports commerciaux des XIIIe-XIVe siècles*, *Balkan Studies* 35 (1994), 2, p. 197-269.

STOJKOVSKI 2009 – Boris Stojkovski, *Arapski geograf Idrizi o Južnoj Ugarskoj u Srbiji (Arabian Geographer Idrisi on South Hungary and Serbia)*, *Zbornik Matice srpske za istoriju*, Novi Sad 79-80 (2009), p. 59-69.

TIVČEV 1962 – Petăr Tivčev, *Sur les cités byzantines aux XIe-XIIe siècles*, *BB* 1 (1962), p. 145-182.

TODOROVA 1984 - Elisaveta Todorova, *Gli insediamenti genovesi alle foci del Danubio: Vicina, Chilia, Licostomo*, în: *Genova e la Bulgaria nel Medioevo* (Istituto di medievistica. Collana Storica di fonti e studi, 42), Genova, 1984, p. 427-459.

TODOROVA 1986 - Elisaveta Todorova, *Au sujet de la géographie historique du Delta danubien*, *ÉtBalk* 22 (1986), 1, p. 57-67.

TOMASCHEK 1886 - Wilhelm Tomaschek, *Zur Kunde der Hämus-Halbinsel, II. Die Handelswege im 12. Jahrhundert nach den Erkundigungen des Arabers Idrisi*, *SbAkadWien* 113 (1886), 5, p. 285-373.

TORBATOV 2000 - Sergej Torbatov, *Procop. De Aedif. IV, 7, 12-14 and the Historical Geography of Moesia Secunda*, *Archaeologia Bulgarica* 4 (2000), 3, p. 58-77.

TUULIO-TALLGREN 1936 - Johannes Oiva Tuulio-Tallgren, *Du nouveau sur Idrīṣī, sections VII 3, VII 4, VII 5: Europe septentrionale et circumbaltique, Europe orientale et, d'après quelques manuscrits, centrale jusqu'à la Péninsule balkanique au sud; édition critique, traduction, études* (*Studia Orientalia*, VI-3), Helsinki, 1936.

UZELAC 2016 – Aleksandar Uzelac, *The Port of Maurocastro, Emperor Theodore Svetoslav and the Tatar Elite in the Pontic Steppes*, *Istorijski Časopis*, Belgrad 65 (2016), p. 45-59.

XENOPOL 1925 – Alexandru D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. II. *Năvălirile barbare 270-1290*, ediția a III-a îngrijită de I. Vlădescu, București, 1925.

Illustration

Figure 1. The large map divided in climates and sections. After MAQBUL 1992, p. 162, fig. 7.6

Figura 2. A fragment from the large map.
After <http://www.bigmapprod.com/2011/idrisi-tabula-rogeriana-world-map-reproduction>.

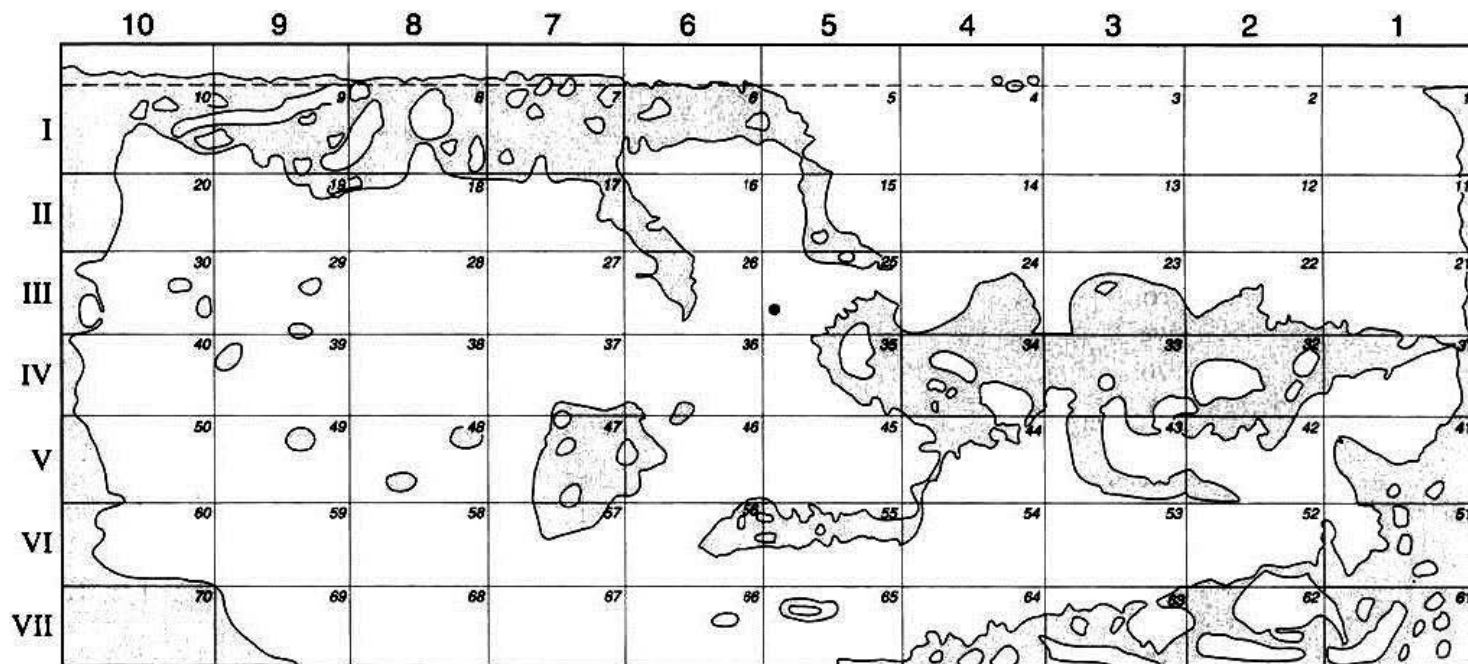

Fig. 1 - Grila climatelor și secțiunilor hărții mari.
După MAQBUL 1992, p. 162, fig. 7.

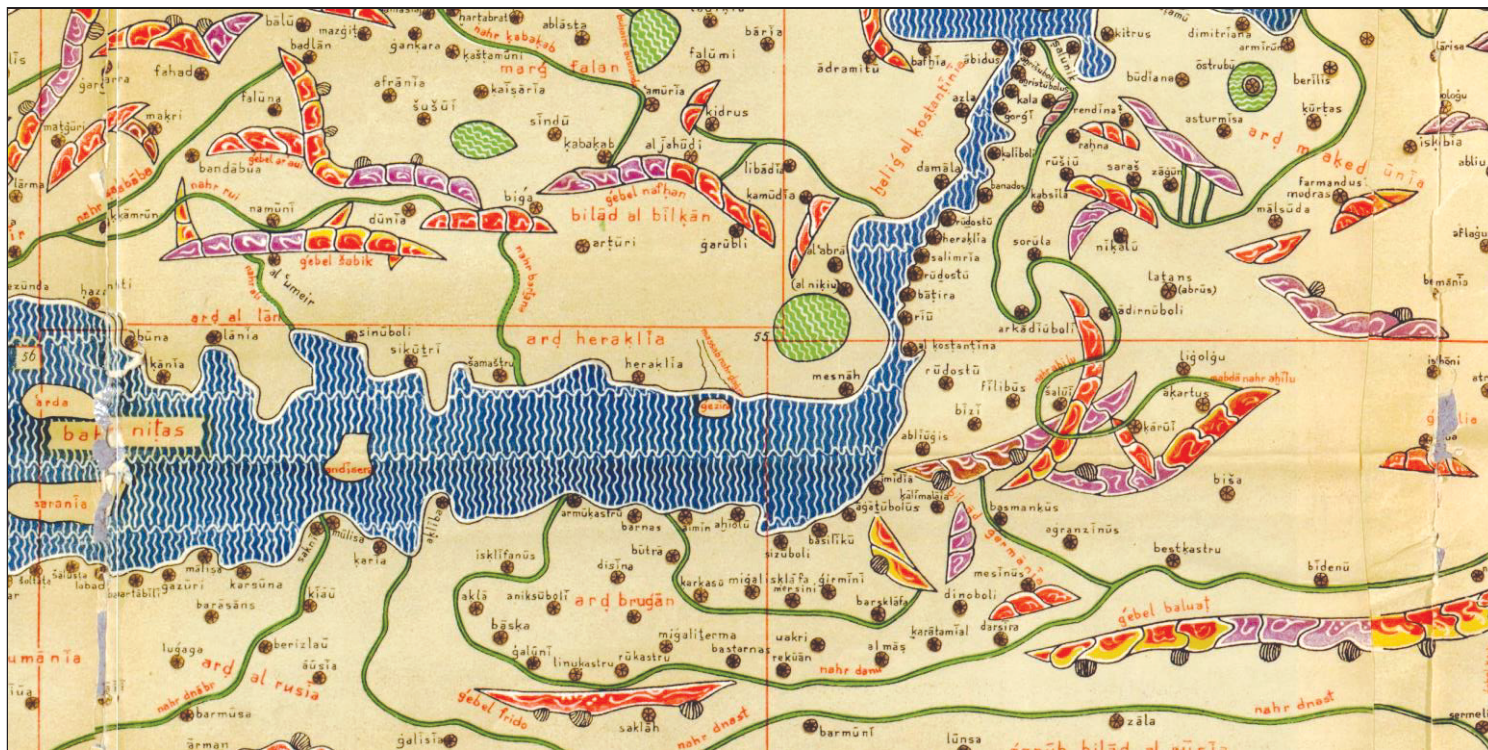

Fig. 2 - Fragment din harta mare. După <http://www.bigmapblog.com/2011/idrisis-tabularogieriana-world-map-reproduction>